

СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ДИНАМІКИ ФУНКЦІЮВАННЯ ПРІЗВИЩЕВИХ МОДЕЛЕЙ -ИЧ, -ОВИЧ (-ЕВИЧ) / -ЕНКО: ДІАХРОННИЙ АСПЕКТ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 1(45)

УДК 81-112:81'373.232.1

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).456-462

Фаріон І. Соціальні передумови динаміки функціонування прізвищевих моделей *-ич, -ович (-евич) / -енко*: діахронний аспект; кількість бібліографічних джерел – 20; мова українська.

Анотація. Історична патроніміка – це ментальна картина нації в динаміці, що відображає родові взаємини і широке суспільно-політичне тло епохи. Зіставний аналіз історичної динаміки моделей *-ович (-евич) / -енко* піднімає з-під історичних пластів колосальні суспільно-політичні зміни, коли під впливом національно-визвольної війни XVII ст. на кінець української історії виходить воєнізована козацька верства зі знаковим первісно демінутивним суфіксом *-енко* на протигагу до поширеного до XVII ст. патронімного суфікса *-ович (-евич)*.

У статті розкриваємо соціальну зумовленість функціонування найпоширеніших в українській мові патронімних моделей *-ович (-евич) / -енко* в історичному розрізі XIV–XVIII століття на різнолокалізованих і вибіркових пам'ятках питомого діловодства. Серед наших завдань системно показати багатий український міщанський патронімкон в передмодерну добу на *-ич, -ович (-евич)* та вихід на історичну арену сучасного маркера українських прізвищ – патронімів на *-енко* в контексті нових суспільно-політичних обставин кінця XVI–XVII ст., а відтак розкрити причини змін пріоритетності вживання моделі на *-енко* порівняно з поширеною до козацьких часів моделі на *-ич, -ович (-евич)*.

Зіставний аналіз функціонування патронімних моделей *-ич, -ович (-евич) / -енко* в діахронії засвідчує кардинальний вплив суспільно-політичних обставин, що, починаючи від окремих вкраплень у XVI ст. і сягаючи своєї кульмінації в XVII ст. в часи національно-визвольних змагань, визначають пріоритетність вживання первісно демінутивної моделі *-енко* на протигагу до давнішої моделі *-ович (-евич)*. Серед поширених слів-регулятивів, що сполучаються з патронімними ідентифікаціями на *-енко*, сповна переважає апелятив *козак*, що неспростовно доводить ідентифікацію моделі *-енко*, зумовленої постановням Козацької Держави та формуванням військової верстви *козаків*. Отже, дослідження історичного антропонімікону не тільки неможливе поза соціальним контекстом, – воно саме ним і формоване.

Ключові слова: патронімна ідентифікація, патронімні моделі *-ич, -ович (-евич) / -енко*, прізвищеві назви, антропонімна формула (АФ), демінутив, «родичівські» форманти, слова-регулятиви.

Постановка проблеми. Патронімна ідентифікація – це присутність батька, навіть коли він у засвітах. Минуле – стріла, пущена в майбутнє. У нашому випадкові це минуле, вкладене в патронімний суфікс, що став символом українців сьогодні. Історична патроніміка – це ментальна картина нації в динаміці. Серед знакових українських патронімних моделей *-ович (-евич) / -енко*, продуктивність яких показово зумовлена зміною суспільно-історичного трибу життя. Зіставний аналіз історичної динаміки цих моделей піднімає з-під історичних пластів колосальні суспільно-політичні зміни, коли під впливом національно-визвольної війни XVII ст. на кінець української історії виходить воєнізована козацька верства зі знаковим первісно демінутивним суфіксом *-енко* на протигагу до поширеного до XVII ст., умовно кажучи, «міщанського» суфікса *-ович (-евич)*.

Аналіз досліджень. Зазвичай антропонімічні студії, зокрема прізвищеві назви, крім вмотивованої лінгвогеографії, мають за своє першорядне завдання лексико-семантичний аналіз твірних основ в контексті деапелятивації лексики, словотвірної форманти та етимологічного аналізу. Проте без заглиблення в суспільно-політичний дискурс і дух епохи ми не можемо відчитати детермінований зв'язок у динаміці між позамовними та внутрішньомовними чинниками в кожній прізвищевій моделі, і зокрема патронімній. Чи не найглибше цю

проблему висвітлює у своїх численних глибоких компаративістських працях С. Пахомова [Медвідь-Пахомова 1999, 2003; Пахомова 2005, 2019], сягаючи, очевидно, до студій з історичної антропоніміки М. Худаша [Худаш 1977] та П. Чучки [Чучка 1984], які системно занурювали патронімні моделі в час їхнього виникнення та розвитку.

Мета статті, завдання. Мета нашої статті – розкрити соціальну зумовленість функціонування найпоширеніших в українській мові патронімних моделей *-ич, -ович (-евич) / -енко* в історичному розрізі XIV–XVIII ст. всеукраїнської локалізації на вибіркових пам'ятках питомого справочинства. Серед наших завдань системно показати багатий український міщанський патронімкон в передмодерну добу на *-ич, -ович (-евич)* та вихід на історичну арену сучасного маркера українських прізвищ – патронімів на *-енко* в контексті нових воєнізованих суспільно-політичних обставин XVI–XVII ст., а відтак розкрити причини змін пріоритетності вживання моделі на *-енко* порівняно з поширеною до козацьких часів моделі на *-ич, -ович (-евич)*.

Методи та методика дослідження. З'ясовуючи історичне функціонування двох основних патронімних моделей української мови, використовуємо історично-описовий метод, що через форманти реконструює суспільні взаємини того часу. Зіставляючи побутування патронімних моделей в основних історичних пам'ятках, застосовуємо метод під-

рахунків, що виказує динаміку зміни пріоритетів межі різними патроніминими моделями. Наскрізним є використання соціолінгвального методу, що передбачає виявлення детермінованих зв'язків між суспільними та мовними явищами в кульмінаційні історичні періоди, а саме формування міщанства як верстви та козацтва як мілітарного стану.

Виклад основного матеріалу. Патронімна ідентифікація – це ономастична універсалія, що характерна для індоєвропейських мов як відображення типового способу мислення людини через її зв'язок із предками, родичами, батьками, словом – через ланцюг поколінь. Видатний український ономаст П. Чучка промовисто називає форманти *-ич*, *-ович* / *-евич*, «родичівськими», слушно вважаючи їх «найдавнішими виразниками родинної спадковості» [Чучка 2005, с. XXVIII].

У XIV–XVI столітті, як свідчать пам'ятки з різних теренів України, «практично всюди переважає антропонімна формула особове ім'я+патронім із морфологічним варіантом *-ич*, *-ович* / *-евич*» [Пахомова 2005, с. 189] і, що не менш показово, характерна ця модель для представників найрізноманітніших соціальних верств, від селян до городян, воєвод і князів [Історія української мови 1983, с. 605].

Показові щодо вживання переважної двочленної антропонімною формули (далі АФ) ім'я + патронім *-ич*, *-ович* / *-евич* вісімдесят чотири (84) українські грамоти XIV століття з «показчиком антропонімічної лексики». Цей показник налічує понад 400 ідентифікацій, безсумнівно більшість із яких, понад 200 – це утворення зазначеної АФ (зрідка з описовим апелятивним компонентом) [Грамоти XIV, с. 198–214]. Щоб зручно читати, подаватимемо написання (замість давніх кирилических знаків) за сучасним правописом та ім'я в препозиції (хоч у грамотах маємо довірливий порядок онімних складників): Борис Александрович, Александр Патрикіевич, Андрей Борисович (с. 198), Борис Костянтинович, Василей Протасович, Васко Андріевич (с. 199), Семен Воилович (с. 200), Иван Грудкович, Давид Дмитріевич, Еринко Дашкович, Левъ Данилович князь галицький (с. 202), Иван Михайлович, Ивашко Сенькович (с. 204), Миско Тяптукович, Мелентий Куцевич (с. 207), Нестюр Цепаревич (с. 213) та ін.

Зауважимо, що антропонімікон грамот відображає спад утворень на *-ич* порівняно з поліформаном *-ович* / *-евич*. Утворень на *-ич* усього 18: Васко Шетичичь (с. 199), Захарія Шюлжичь, Ива(н) Жидовчи(ч) (с. 203), Иванъ Кузми(ч) дяк, Иванъ Стравичь пан, Иванъко Польпричин землянинъ (с. 204), Кузьмичь Васко (с. 206), Мирослави(ч) Ондриш (с. 207), Мошнич Юрко бортник (с. 208), Плакси(ч) Левъ, Плакси(ч) Русанъ князь (с. 210), Семень Микитѣчь (с. 211), Скибичь Василь і Гинко, Соковичь Кость, Соробич Павелъ (с. 211), Степан Жибуничь (с. 212), Яковъ Родуничь (с. 214), Степан Жибуничь холоп пані Миткової (с. 212).

Поодинокі однокомпонентні патроніми ідентифікації (у двох фіксаціях описові): Бугданъчичь (с. 203), Жаворонковичь (с. 203), Матвѣчичь (с. 207), Одурович (с. 209), Хваткович (с. 213);

Дядьковичь чоловік пані Хоньки Васкової, Фецевич(ч) пан (с. 213).

Лише в одному випадку зафіксований патронічний суфікс *-ичич*, що долучався до основ на *-а*: Микулиничь Ондрѣи (с. 207).

Із понад 500 антропонімих ідентифікацій за українськими грамотами XV ст. [Українські грамоти XV 1965], що охоплюють більшу частину території України – Київщина, Чернігівщина, Волинь, Поділля, Галичина, а також Молдавське князівство, що послугоувалося староукраїнською (руською) мовою, – ми виявили близько 120 патронімих утворень *-ович* / *-евич* (з них *-ич* – 22), абсолютна більшість із яких функціює у двочленній АФ із патронімом – прізвищевою назвою:

-ич: Бырлич (Брѣлич) Стан (боярин молдавський), Верботич Петраш (шляхтич) (с. 140), Г(Х)удич Яцко (с. 141), Кнѣжнич Данчул (боярин молдавський), Купчич Гроза, Иван (боярин молдавський), Кындерич Тома (боярин молдавський), Левич Васко (боярин молдавський), Любич Васко (писар королівський), Мжачич Ивашко (шляхтич), Микотич Гроза (боярин молдавський), Микулич Стецко (шляхтич) (с. 143), Мошонъччи Васко (шляхтич), Немырыч Єгоръи (с. 144), Понич Петръ, Станчул (боярини молдавські), Путятич Дмитреи (князь, воєвода київський), Смолчичь Яцко (шляхтич) (с. 145), Старостичь Михул (боярин молдавський), Судьбъ Глѣбъ (с. 146), Худич Петр (Петро), Яцко (бояри молдавські), Чжусичь съ Квасилова Ванъко пан Холмскии, Щербич Анденко (князь молдавський), Щербич Маноил (боярин молдавський) (с. 147);

-ович / -евич: Александр Ю(р)евич (князь, намісник гродненський), Андронникович Косте (боярин молдавський), Андрѣи Михаилович (князь), Арданович Петръ (писар), Богуш Нестѣкович (боярин) (с. 139), Браєвич Дума (боярин молдавський), Василь Андрѣевич, Вершинякович Ивашко (житель львівський), Вячкович Илья, Вячкович Онанья (шляхтичі) (с. 140), Грыгории Станиславович, Грымаиловыч Немыра (дворянини), Грынкович Яцко (землянин), Гулевич Ивашко (житель львівський), Данович Косте (боярин молдавський), Данчулович Яна (боярин молдавський), Драгушевич Косте (житель закарпатський), Дулчевич Тоадер (боярин молдавський), Дума Лимбѣдоулчевич (боярин молдавський), Єнкович Данко, Лазар Пысах (міщани), Єпифанович Семашко (шляхтич), Жумътатевич Шефул (боярин молдавський) (с. 141), Кобузеви Иван (тіун печерський), Козма Шандрович, Колєнникович Сенко (шляхтич) (с. 142), Кошилович Стецко (боярин молдавський), Крецевич Ходко (боярин молдавський), Лисович Стецко (боярин), Мжжорович Дробишь (житель острозький), Миткович Пашко (воєвода острозький) (с. 143), Михаило Васильевич (князь), Михаило Константинович (князь), Михаило Мартинович (намісник мерецький), Олизарович Кльм, Сенко (намісники берестейські), Пашко Нестѣкович (боярин молдавський), Пегохович Шахно (міщанин), Петрашкович Ванко (шляхтич), Петрик Якимович, Полозович Семен (шляхтич

київський) (боярин молдавський (с. 144), *Поркович Іван* (боярин молдавський), *Промч'кович Ігнат* (свідок), *Протопопович Михаїл* (боярин молдавський), *Русинович Івашко* (дворянин), *Сенкович Іван*, *Левко* (земляни) (с. 145), *Стецкович Івану*, *Раско* (бояри), *Волкевича Романа Олизара*, *Супрунович Мелетий* (землянин) (с. 146), *Хребтович Василь* (*Василей*) (намісник володимирський), *Хринкович Івашко* (боярин молдавський), *Чижевич Семень* (шляхтич), *Шанрович Козма* (боярин молдавський), *Шелвович Ходко* (шляхтич подільський), *Юриш Борисович* (князь, підданий князя Семена Александровича) (с. 147), *Юриш Михайлович* (князь) *Янович Петро* (староста луцький), *Яцкович Енько* (міщанин городенський), *Якимович Петрик*, *Ондрєвич Василь* (шляхтич полоцький) (с. 148).

Спорадично трапляється й однокомпонентна патронімна ідентифікація: *Дохнович* (шляхтич) (с. 141), *Івашевич* (міщанини овруцький), *Костич* (житель землі Молдавської) (с. 142), *Микотич* (житель землі Молдавської), *Расколевич* (житель землі Молдавської) (с. 145), *Шандромич* (житель землі Молдавської), *Шестович* (житель містечка Вільче), *Юргич* (боярин молдавський) (с. 147), *Огронович* (власник землі).

Зауважимо патронімний складник в ідентифікації українців присутній абсолютно незалежно від того, до якої держави належали колонізовані етнічні землі України, зокрема Київщина з Переяславщиною, Чернігівщина і Волинь входили до Литовського князівства, Галичину і південно-західне Поділля захопила Польща, молдавські землі тривалий час входили до складу Галицького князівства, Закарпаття було під владою угорських королів.

Як свідчить дослідниця українських прізвищевих назв XVI ст. І. Єфименко, у староукраїнських пам'ятках із XVI ст. на всьому терені України переважають антропоніми з формантами *-ич*, *-ович* / *-евич* (становлять 20% від загальної кількості розглянутих прізвищевих назв, утворених морфологічним способом), що ідентифікують представників найрізноманітніших суспільних верств: селян, міщан, дворян, воєвод, князів [Єфименко 2003, с. 21–22, 35–41]. Зокрема, в Актовій книзі Житомирського міського уряду XVI ст. із понад 500 ідентифікацій засвідчено понад 100 на *-ич*, *-ович* / *-евич* і лише дві на *-енк-о*: *Бобруєнко Кузьма*, житомирський міщанин (с. 171), *Войненко Ганна*, дружина Григорія Сокора (с. 171) [Актова книга 1965]. Попри те, саме в джерелах XVI ст. спостережено активізацію словотвірної патронімної моделі на *-енк-о*, що, як виявлено і відомо досі, вперше зафіксована в латинопольських документах, писаних у Львові 1399 року (Boženko), а відтак від середини XVII ст. ця модель стає найпродуктивніша на всій східноукраїнській території [Бевзенко 1960, с. 116–117; Худаш–Фаріон 2010, с. 311–316, Єфименко 2003, с. 22], що, на нашу думку, впритул пов'язано з виходом на історичну арену нової мілітарної верстви – козацтва.

Якщо патронім на *-енко*, змагаючись із *-ич*, *-ович* / *-евич* (чи вступаючи з ним у конкуренцію),

з часом трансформувався в стандартне українське прізвище, то «родичівський» патронім здебільшого зберіг свою основну прадавню функцію похідного утворення від особового імени батька [Пахомова 2005, с. 190; Єфименко 2003, с. 22]. Це ще один чинник «на користь того, що назва по батькові в українській офіційній антропонімоформулі – це не прояв російського впливу, а результат тривалого розвитку власне української мови» [Пахомова 2005, с. 190]. Ймовірно, ця конкурентність між *-ович* / *-евич*, *-ич* та *-енк-о* і їхні подальші різні функції в АФ пов'язані з демінутивною семантикою *-енк-о*. На цій семантиці *-енк-о* наголошують В. Сімович [Сімович 1929, с. 141], С. Бевзенко [Бевзенко 1960, с. 116–117], О. Ткаченко [Ткаченко 1958, с. 62] та ін. Вважаємо, що причина актуалізації цієї семантики полягає в нових суспільно-політичних умовах, а саме розквіті Козацької Держави, що має своє показове антропонімічне відображення в Реєстрі Війська Запорозького 1649 року (40.475 тисяч зареєстрованих козаків) з абсолютною перевагою ідентифікацій із суфіксом *-енк-о* (22 тисячі зареєстрованих, себто 56%) [Осташ 1995, с. 517]. До Реєстру записували переважно молодих козаків, ідентифікованих через цей знаковий суфікс, тоді як їхні батьки мали найменування без суфікса: *Коваль* – *Коваленко*, *Пушкар* – *Пушкаренко* [Масенко 1990, с. 23], що свідчить про живий процес творення прізвищ, себто пряму ідентифікацію за батьком через демінутивний формант.

Водночас другою за продуктивністю є суфісальна модель козацьких прізвищ на *-ич*, *-ович* / *-евич*, проте саме вона, на відміну від інших словотвірних моделей, має свою ареальну окремішність, зосереджуючись у східній частині сучасних Черкаської і Київської областей та на заході Чернігівської і Полтавської області. С. Бевзенко слушно пояснює таку локалізацію соціального чинника, а саме старожитніми міськими поселеннями, що вмотивовує назвати прізвищеві назви цієї моделі на цю пору «міщанськими» [Бевзенко 1976, с. 151–153]. Відтак розгортає цю думку Р. Осташ, наголошуючи на давності існування тут козацьких полків на противагу до формування нових за Реєстром 1649 року, тобто йдеться про сув'язь давнього і нового, що виявлена у формантах *-ич*, *-ович* / *-евич* та *-енк-о*, які набувають своїх окремих значень у контексті нових суспільно-історичних обставин: «...територія Черкащини і Київщини віддавна була осередком козацтва. Саме в цьому регіоні розташовувалися ще до 1649 року шість територіальних козацьких полків. Таким чином, прізвищевими назвами на *-ич*, *-ович* / *-евич* могли ідентифікувати людей або старших за віком (яких у давніх полках порівняно з новоствореними було, звичайно, більше), або тих, хто мав особливі заслуги у козацькому війську, або, зрештою, більш замогнучих козаків – адже соціальна диференціація у козацькому війську була досить значною. Тому, гадаємо, суфікс *-ич*, *-ович* / *-евич* надавав патронімічним утворенням відтінок пошани» [Осташ 1995, с. 518; Міжетнічні зв'язки 1989, с. 125].

Пропонуємо порівняльну таблицю продуктивності формантів *-енко* і *-ич*, *-ович* / *-евич* за 16-ма полками Реєстру Війська Запорозького 1649 року,

з якої очевидна разюча перевага утворень на *-енко* супроти *-ович* / *-евич* у понад 15 разів.

Таблиця продуктивності формантів *-енко* і *-ич*, *-ович* / *-евич*

№	полк	кількість носіїв ПН у 2-чл. АФ із суфіксом <i>-ович</i> / <i>-евич</i>	кількість носіїв ПН у 2-чл. АФ із суфіксом <i>-ич</i>	кількість носіїв ПН у 2-чл. АФ із суфіксом <i>-енко-о</i>
I	Чигиринський	115	4	1657
II	Черкаський	362	9	1884
III	Канівський	392	4	1887
IV	Корсунський	57	2	2186
V	Білоцерківський	7	6	1585
VI	Уманський	31	7	1587
VII	Брацлавський	4	8	1149
VIII	Калницький	15	4	1095
IX	Київський	86	7	1056
X	Переяславський	132	3	1851
XI	Кропивнянський	109	3	1320
XII	Миргородський	26	6	1502
XIII	Полтавський	42	5	1595
XIV	Прилуцький	40	4	1416
XV	Ніжинський	22	3	606
XVI	Чернігівський	37	1	611
усього		1.477	76	22.987

Характерно, що серед антропонімікону активних документів XVII ст. з Волині та Наддніпрянщини ідентифікації із суфіксом *-енк-о* абсолютно нетипові й поодинокі. Зокрема, серед понад 1.400 іменувань їх виявлено лише п'ять, чотири з яких вжито зі словом-регулятивом *підданий*. Такий стан ареальної та історичної ідентифікації лише підтверджує трактування суфікса *-енк-о* як «козацького» патронімічного форманта: *Калитенко, десятник* (с. 286), *Соболенко Антон, підданий панів, Сташученко Грицько, підданий, Сташученко Иван, підданий, Сухоносенко, підданий* (с. 298) [Ділова мова Волині 1981].

Антропонімікон XVIII ст., зокрема від 1701 до 1781 року, за українськими активними книгами і документами з міських ратуш Лівобережної України (134 акти) [Ділова мова XVIII 1976] засвідчує подальше функціонування двокомпонентної патронімічної моделі *-ич*, *-ович* / *-евич*: *Николай Степановичъ, вїйт* (с. 398), *Огроновичъ Яковъ, пан* (с. 399), *Стефанъ Савичъ, дяк* (с. 407) у виразному протиставленні з моделлю *-енк-о*: *Стасенко Васил, козак* (с. 407), *Хвилоненко Иванъ, житель села Свиридівки* (с. 411), *Удовиченко Грицько, отаман* (с. 410). Якщо патронімічних ідентифікацій у двочленній АФ із суфіксом *-ич*, *-ович* / *-евич* засвідчено близько 280, то утворень на *-енк-о* – понад 560 із загальної кількості чоловічих ідентифікацій (на загал близько 2.430). Про неусталеність патронімічної ідентифікації на ту пору яскраво свідчить паралельність найменування з аналізованими моделями: *Панычъ Яковъ / батько Паниченка Юсифа* (с. 401), *Семень Гарасимовичъ / Гарасименко Семень* (с. 405).

Певною мірою функціонування та семантику

цих формантів можна відчитати зі слів-регулятивів, ужитих у контексті при більшості патронімічних ідентифікацій. Зокрема при патронімах на *-енк-о* близько 130 разів ужито регулятив *козак*, та 30 разів – *отаман*, що підтверджує характеристику цього типу прізвищ як *козацьких*: *Якименко Андрій, козак* (с. 414), *Павленко Иванъ, отаман* (с. 400), тоді як при ідентифікаціях на *-ич*, *-ович* / *-евич* лише 3 випадки з регулятивом *козак*: *Панычъ Яковъ, зять Супроновий полтавський козак* (с. 401), *Поповичъ Лукянъ, козак* (с. 402), *Урмъничъ Григорій, бахмацький козак* (с. 410). Натомість при останній патронімно-посесивній моделі переважають регулятиви *сотник* (Петръ Максимовичъ, красноколядинський, с. 401), *писар* (Федор Омелянович, с. 410), *вїйт* (Стефан Андреевич, с. 407), *отаман* (15), що передають ієрархічно іншу соціальну маркованість, яку в зіставному плані пропонуємо в таблиці. Серед валентностей патронімічної моделі *-енк-о* переважає ієрархічно нижча маркованість суспільних ролей, ніж при патронімно-посесивній моделі *-ич*, *-ович* / *-евич*. Це, власне, і підтверджує вихід на історичну арену покозаченої України, що торкнулося найширших верств українського суспільства від *козака* і *отамана* до *шинкаря, конюха, чередника, вівчаря, посполитого, бурлаки, сторожа, теслі, обивателя* та ін.

Натомість історично давніша патронімно-посесивна модель на *-ич*, *-ович* / *-евич* більшою мірою фокусує свою маркованість у словах-регулятивах із вищою суспільною ієрархією: *сотник, писар, вїйт, отаман, товариш, бурмистер, пан, піп, міщанин, ієрей, полковник* та ін.

Таблиця слів-регулятивів при патронімічних ідентифікаціях *-ич, -ович / -евич та -енк-о*

№	слово-регулятив при ідентифікаціях <i>-ич, -ович / -евич (280)</i>		к-ст.	слово-регулятив при ідентифікаціях <i>-енк-о (560)</i>		к-ст.
1.	житель	Муричъ Василь, 397	23	житель	Мануйленко Яцько, 394	277
2.	сотник	Іванъ Мануйловичъ, 386	18	козак	Масленко Андрѣй, 395	129
3.	писар	Динисъ Федорович, 382	18	отаман	Шустенко Семень, 413	30
4.	війт	Александр Ивановичъ, 372	17	бурмистер	Даниленко Хвеско, 381	14
5.	отаман	Кость Даниловичъ, 390	15	війт	Волощиненко Степанъ, 377	12
6.	товариш (значковий, бунчужний)	Чуйкевичъ Федоръ, 412	7	сотник	Дученко Стефан, 383	8
7.	бурмистер	Матвѣй Феодоровичъ, 395	7	товариш (військовий)	Бакуменко Евтухъ, 374	7
8.	пан	Іванъ Максимовичъ, 386	6	парубок	Запаренко Радко, 384	5
9.	піп	Симеонъ Іоановичъ, 406	5	чередник	Голотенко Гарасимъ, 379	5
10.	міщанин	Ярмола Семеновичъ, 414	5	пан	Носенко Никифоръ, 399	3
11.	ісрей	Базилевичъ Андрей, 373	4	осаул	Демяненко Евхимъ, 381	3
12.	полковник	Василій Савичъ, 376	3	канцелярист	Бусленко Василь, 375	3
13.	канцелярист	Лазаревичъ Василій, 392	3	хорунжий	Римаренко Грицько, 403	
14.	козак	Поповичъ Лукянъ, 402	3	міщанин	Гузенко Іванъ, 381	3
15.	дяк	Стефанъ Савичъ, 407	2	вівчар	Глущенко Данило, 379	3
16.	суддя	Алексей Михайловичъ, 372	2	шинкар	Мушенко Петро, 397	3
17.	орендар	Григорій Яновичъ, 379	2	підсусідок	Ткаченко Василь, 409	3
18.	хорунжий	Юркевич Іванъ, 413	2	посполитий	Варощенко Трофимъ, 376	2
19.	гетьман	Самойлович, 405	2	піп	Любищенко Григорій, 393	2
20.	власник	Попович Іванъ, 402	1	титар	Сидоренко Іванъ, 406	2
21.	титар	Григорій Якововичъ, 379	1	бурлака	Прохоренко Іванъ, 403	2
22.	осаул	Сибѣлевичъ Федоръ, 406	1	конюх	Денисенко Василь, 382	1
23.	староста	Лѣневич, 393	1	сторож	Чопенко Петро, 412	1
24.	попович	Максимъ Аньтонович, 394	1	господар	Михайленко Васил, 396	1
25.	протопоп	Петро Іоанович, 401	1	орендар	Дяченко Василь, 383	1
26.	комісар полковий	Данило Лазаревичъ, 381	1	обиватель	Васюченко Васил, 377	1
27.	порохівник	Григорій Николаевичъ, 380	1	купець	Машковченко Григорій, 396	1
28.	цар	Петро Алексѣевичъ, 401	1	теся	Мариенко Кирикъ, 394	
29.	свідок	Гаврило Даниловичъ, 378	1	цехмістер	Гавриленко Остапъ, 377	
30.	кошовий	Якимъ Ігнатовичъ, 414	1	син	Борсученко Петро, 375	1
31.	пресвітер	Стефанъ Евтихевич, 407	1	обозний	Ханенко Федоръ, 411	1
32.	ректор	Прокоповичъ, 402	1	конюх	Денисенко Васил, 382	1

Висновки. Зіставний аналіз функціонування патронімічних моделей *-ич, -ович (-евич) / -енк-о* в діячності (XIV–XVIII ст.) засвідчує кардинальний вплив суспільно-політичних обставин, що, починаючи від окремих вкраплень у XVI ст. і сягаючи своєї кульмінації у XVII ст. в часи козацької національно-визвольної війни, визначають пріоритетність вживання первісно демінутивної моделі *-енк-о* на противагу до давнішої, «родичівської», «міщанської» моделі *-ович (-евич)*. Про це свідчить не лише Реєстр Війська Запорозького середини XVII ст., але й антропонімікон XVIII ст. за українськими актовими книгами і документами з міських ратуш Лівобережної України. Серед поширених

слів-регулятивів, що сполучаються з патронімічними ідентифікаціями *-енко*, сповна переважає апелює *козак*, що неспростовно доводить ідентифікацію моделі *-енко*, зумовленої постановням Козацької Держави та формуванням військової верстви *козаків*. Натомість найпоширеніша патронімна модель *-ич, -ович (-евич)* від XVI ст., із виходом на історичну арену козацтва, знижує продуктивність, проте фокусує свою маркованість у словах-регулятивах із вищою суспільною ієрархією: *сотник, писар, війт, отаман, товариш, бурмистер, пан, піп, міщанин, ісрей, полковник* та ін. Отже, дослідження історичного антропонімікону не тільки неможливе поза соціальним контекстом, – воно саме ним і формоване.

Література

1. Актова книга Житомирського уряду XVI ст. (1582–1588 рр.). *Пам'ятки української мови XVI ст. Серія актових документів і грамот*. Підготував до видання М.К. Бойчук. Київ: Наукова думка, 1965. 190 с.
2. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. Ужгород, 1960. 415 с.
3. Бевзенко С.П., Волочанська Л.Є, Мефодовський С.І., Олійникова В.П. Українські прізвища правобережної Середньої Наддніпрянщини в XVII ст. (Чигиринський, Черкаський, Корсунський, Канівський полки). *Питання сучасної ономастики*. Київ: Наукова думка, 1976. С. 151–153.
4. Грамоти XIV ст. Упорядк., вступна стаття, коментарі і словники-показники М.М. Пешчак. Київ: Наукова думка, 1974. 255 с.
5. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів). Відповід. редактор В.В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1981. 315 с.
6. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України). *Пам'ятки української мови*. Підготував до видання В.А. Передрієнко. Київ: Наукова думка, 1976. 415 с.
7. Єфименко І.В. Українські прізвищеві назви XVI ст. Київ, 2003. 168 с.
8. Історія української мови. Лексика і фразеологія. Київ: Наукова думка, 1983. 742 с.
9. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. Київ, 1995. 47 с.
10. Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 1999. 246 с.
11. Медвідь-Пахомова С.М. Екстралінгвальні фактори в контексті розвитку слов'янських антропонімів. Навчальний посібник. Ужгород, 2003. 72 с.
12. Міжетнічні зв'язки в українській антропонімії XVII ст. Київ: Наукова думка, 1989. 147 с.
13. Остап Р. До походження прізвищевих назв Реєстру (спроба етимологічного словника). *Реєстр Війська Запорозького 1649 року*. Підгот. до друку О.В. Тодійчук та ін. Київ: Наукова думка, 1995. С. 517–519.
14. Пахомова С.М. Доля українських патронімів на *-ич*. *Актуальні питання антропоніміки. Збірник матеріалів наукових читань пам'яті Юліана Костянтиновича Редька*. Київ, 2005. С. 186–191.
15. Сімович В. Українські іменники на *-о* в історичному розвитку й освітленні. *Наук.зб. укр. вис. педагог. ін-ту ім. М. Драгоманова*. Т. 1. Прага, 1929.
16. Ткаченко О.Б. Українські прізвища з суфіксом *-енко* та споріднені утворення (питання походження). *Українська мова в школі*. 1958. № 1. С. 62–66.
17. Українські грамоти XV ст. Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В.М. Русанівського. Київ: Наукова думка, 1965. 162 с.
18. Худаш М. З історії української антропонімії. Київ, 1977. 236 с.
19. Худаш М., Фаріон І. До питання генези українського антропонімного форманта *-енк-о* (територіальне поширення в діяхронії). *Добірка студій професора Михайла Худаша: історична ономастика, мовні портрети, спогади*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 310–317.
20. Чучка П.П. Патроніми та їх місце в лексичній системі мови. *Мовознавство*. 1984. № 6. С. 49–56.

References

1. Aktova knyha Zhytomyrskoho uriadu XVI st. (1582–1588 rr.) (1965). [Assembly book of the Zhytomyr government 16th century.] *Pamiatky ukrainskoi movy XVI st. Seriiia aktovykh dokumentiv i hramot*. Pidhotuvav do vydannia M.K. Boichuk. Kyiv: Naukova dumka. 190 s. [in Ukrainian].
2. Bevzenko S.P. (1960) Istorychna morfolohiia ukrainskoi movy [Historical morphology of the Ukrainian language]. Uzhhorod. 415 s. [in Ukrainian].
3. Bevzenko S.P., Volochanska L.Ye, Mefodovskyi S.I., Oliinykova V.P. (1976) Ukrainski pryzvyshcha pravoberezhnoi Sereidnoi Naddniprianshchyny v XVII st. [Ukrainian surnames of the Right-Bank Middle Dnieper region in the 17th century (Chyhirynsky, Cherkassky, Korsun, Kanevsky regiments)] (Chyhyrinskyi, Cherkaskyi, Korsunskyi, Kanivskyi polky). *Pytannia suchasnoi onomastyky*. Kyiv: Naukova dumka. S. 151–153 [in Ukrainian].
4. Hramoty XIV st. (1974) [Letters of the 14th century]. Uporiadk., vstupna stattia, komentari i slovnykypokazhchyky M.M. Peshchak. Kyiv: Naukova dumka. 255 s. [in Ukrainian].
5. Dilova mova Volyni i Naddniprianshchyny XVII st. (Zbirnyk aktovykh dokumentiv) (1981) [Business language of Volhynia and the Dnieper region of the 17th century]. Vidpovid. redaktor V.V. Nimchuk. Kyiv: Naukova dumka. 315 s. [in Ukrainian].
6. Dilova i narodno-rozmovna mova XVIII st. (Materialy sotennykh kantseliarii i ratush Livoberezhnoi Ukrainy) (1976) [Business and folk-colloquial speech of the 18th century]. *Pamiatky ukrainskoi movy*. Pidhotuvav do vydannia V.A. Peredriienko. Kyiv: Naukova dumka. 415 s. [in Ukrainian].
7. Yefymenko I.V. (2003) Ukrainski pryzvyshchevi nazvy XVI st. [Ukrainian surname names of the 16th century]. Kyiv. 168 s. [in Ukrainian].
8. Istoriia ukrainskoi movy. Leksyka i frazeolohiia (1983) [History of the Ukrainian language. Vocabulary and phraseology]. Kyiv: Naukova dumka. 742 s. [in Ukrainian].
9. Masenko L.T. (1995) Ukrainski imena i pryzvyshcha [Ukrainian first and last names]. Kyiv. 47 s. [in Ukrainian].

10. Medvid-Pakhomova S.M. (1999) *Evolutsiia antroponimnykh formul u slovianskykh movakh* [Evolution of anthroponymic formulas in Slavic languages]. Uzhhorod. 246 s. [in Ukrainian].
11. Medvid-Pakhomova S.M. (2003) *Ekstralinhvalni faktory v konteksti rozvytku slovianskykh antroposystem* [Extralingual factors in the context of the development of Slavic anthroposystems]. Navchalnyi posibnyk. Uzhhorod. 72 s. [in Ukrainian].
12. Mizhetnichni zviazky v ukrainskii antroponimii XVII st. (1989) [Interethnic relations in Ukrainian anthroponymy of the 17th century]. Kyiv: Naukova dumka. 147 s. [in Ukrainian].
13. Ostash R. (1995) *Do pokhodzhennia pryzvyshchevykh nazv Reiestru* (sproba etymolohichnoho slovnyka) [To the origin of the registry's last names (an attempt at an etymological dictionary)]. *Reiestr Viiska Zaporozkoho 1649 roku*. Pidhot. do druku O.V. Todiiuchuk ta in. Kyiv: Naukova dumka. S. 517–519 [in Ukrainian].
14. Pakhomova S.M. (2005) *Dolia ukrainskykh patronimiv na -ych* [The fate of Ukrainian patronymics on -ych]. *Aktualni pytannia antroponimiky. Zbirnyk materialiv naukovykh chytan pamiati Yuliana Kostiantynovycha Redka*. Kyiv. S. 186–191 [in Ukrainian].
15. Simovych V. (1929) *Ukrainski imennyky na -o v istorychnomu rozvytku y osvittleni* [Ukrainian nouns on -o in historical development and coverage]. *Nauk.zb. ukr. vys. pedah. in-tu im. M. Drahomanova*. T. 1. Praha [in Ukrainian].
16. Tkachenko O.B. (1958) *Ukrainski pryzvyshcha z sufiksom -enko ta sporidneni utvorennia* (pytannia pokhodzhennia) [Ukrainian surnames with the suffix -enko and related formations (question of origin)]. *Ukrainska mova v shkoli*. № 1. S. 62–66 [in Ukrainian].
17. *Ukrainski hramoty XV st.* (1965) [Ukrainian letters of the 15th century]. Pidhotovka tekstu, vstupna statia i komentari V.M. Rusanivskoho. Kyiv: Vyd-vo «Naukova dumka». 162 s. [in Ukrainian].
18. Khudash M. (1977) *Z istorii ukrainskoi antroponimii* [From the history of Ukrainian anthroponymy]. Kyiv. 236 s. [in Ukrainian].
19. Khudash M., Farion I. (2019) *Do pytannia henezy ukrainskoho antroponimnoho formanta -enk-o* (terytorialne poshyrennia v diiakhronii) [On the question of the genesis of the Ukrainian anthroponymic formant -enk-o (territorial distribution in diachronia)]. *Dobirka studii profesora Mykhaila Khudasha: istorychna onomastyka, movni portrety, spohady*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky., S. 310–317 [in Ukrainian].
20. Chuchka P.P. (1984) *Patronimy ta yikh misce v leksychniy systemi movy* [Patronymics and their place in the lexical system of the language]. *Movoznavstvo*. №6. S. 49–56 [in Ukrainian].

SOCIAL PRECONDITIONS OF DYNAMICS OF FUNCTIONING OF SURNAME MODELS -ych, -ovych (-evych) / -enko: DIACHRONIC ASPECT

Abstract. Historical patronymics is a mental picture of the nation in dynamics, which reflects the patronymic relationships and the broad socio-political background of the era. A comparative analysis of the historical dynamics of the -ovych (-evych) / -enko models raises dramatic socio-political changes from under the historical strata, when under the influence of the national liberation war of the 17th century in the Ukrainian history appears the paramilitary Cossacks stratum with the iconic originally diminutive suffix -enko in contrast to the common to the 17th century patronymic suffix -ovych (-evych).

Purpose, task. Our purpose is to reveal the social conditionality of the functioning of the most common in the Ukrainian language patronymic models -ovych (-evych) / -enko in the historical context of the 14th–18th centuries on differently localized and selective monuments of specific record keeping. Our task is to systematically show the rich Ukrainian philistine patronymicon in the pre-modern era on -ych, -ovych (-evych) and the entry into the historical scene of the modern marker of Ukrainian surnames – patronymics on -enko in the context of new socio-political circumstances of the 16th – 17th centuries and to reveal the reasons for changes in the priority of using the model on -enko in comparison with the model common to pre-Cossacks times on -ych, -ovych (-evych).

Results and conclusions. A comparative analysis of the functioning of the patronymic models -ych, -ovych (-evych) / -enk-o in diachrony testifies to the dramatic influence of socio-political circumstances, which, starting from individual inclusions in the 16th century and reaching its culmination in the 17th century during the Cossacks wars, determine the priority of using the originally diminutive model -enk-o in contrast to the older model -ovych (-evych). Among the common words-regulators combined with patronymic identifications on -enko, the appellative *Cossack* completely prevails, which irrefutably proves the identification of the model -enko, due to the uprising of the Cossack State and the formation of the military *Cossacks* stratum. Thus, the study of historical anthroponymicon is not only impossible outside the social context - it is actually formed by the latter.

Keywords: patronymic identification, patronymic models -ych, -ovych (-evych) / -enko, surname models, anthroponymic formula (AF), diminutive, “akin” formants, words-regulators.

© Фаріон І., 2021 р.

Ірина Фаріон – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка», Львів, Україна; iryna.farion@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5368-2055>

Iryna Farion – Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian language Department, National University «Lviv Polytechnic», Lviv, Ukraine; iryna.farion@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5368-2055>